

*Е. Калтаев, магистрант
(Орталық-Қазақстан академиясы, Қарағанды қ.)*

ПРОЦЕСТІК КЕЛІСІМНІҢ КӨКЕЙТЕСТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

2015 жылдың 1 қаңтарында күшіне еңген Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексіне процестік келісім деген жаңа институт енгізілді. Процестік келісімнің түсінігін заң шығарушы орган 7-баптың 37-тармағында былай береді: «қылмыстық процестің кез келген сатысында прокурор мен күдікті, айыпталушы немесе сотталушы немесе сотталған адам арасында ҚПК-те көзделген тәртіппен және негіздер бойынша жасалған келісім» — дейді.

Процестік келісім жасау мәселесі бойынша әдебиет беттерінде, ғылыми мақалаларда бұл институттың жағымды, тиімді жақтарымен қатар оның жағымсыз жақтары да көрсетілген. Жағымды жағына мынандай жағдайларды келтіруге болады, мысалы, сот келісім бойынша істі қарағанда іс бойынша жиналған материалдар толық талқыланбайды, негізінде тек қана айыпталушының айғақтарына сүйенеді, іс қысқартылған тәртіппен қаралады, сот отырысы тездетілген тәртіппен жүргізіледі. Мұның өзі қылмыстық жазаға тарту мерзімінің қылмыс жасау мерзімінен алшақтамауын көрсетеді. Судья жұмысының көлемін азайтады.

Екіншіден, сотқа дейінгі тергеп-тексеру жүргізетін органдарына өзге қылмыстарды тергеуге, оның ішінде ауыр және аса ауыр қылмыстарды тергеп, тез және толық ашуға мүмкіндік туады.

Үшіншіден, қылмыстардың, жалпы құқық бұзушылықтардың алдын алу, оларды жасатпауға тәрбиелік әсер етеді.

Процестік келіс жасаудың жағымсыз жақтары:

Бірінші, жасалған қылмыс бойынша құқықтық маңызы бар мән-жайлардың толық анықталмауы мүмкін. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру жүргізу органдары, процестік келісім жасауға итермелеу үшін әдейі айыптау көлемін ұлғайтуы мүмкін. Мысалы, қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде адам өлтірген айыпталушыны қасақана адам өлтірдің деп айыптауы.

Екінші бір нағыз қолайсыз жағдай: кейбір қарау, мейірімсіз, жалпы адамгершілік қасиеттері төмен адамдар қылмыстық жауапкершіліктен жалтару үшін басқа адамдарға жала жауып, жалған мәлімет беріп оларды қылмыстық жауапқа тартуға ықпал жасайды.

Процестік келісім бойынша қаралған істер туралы Ақмола облысы соттарының мәліметтері мынандай: 2015 жылдың басынан бастап процестік келісім жасаумен қаралған істердің саны 42, оның ішкі үкім шығарумен сақталған істер — 30, қайта келісім жасау қажеттілі көрсетіліп прокурорға қайтарылған істер — 9, 2 — іс жөнінде процестік келісім бойынша іс қараудан бас тартылған, 1 — қылмыстық іс процестік келісім жасауға негіз жоқ деген себеппен прокурорға қайтарылынды¹.

Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының бірінші мәліметі бойынша 2015 жылы қысқартылған тәртіппен қарау үшін 20 мыңнан астам іс жіберілген (64 мың істен) ал оның үстіне процестік келісім жасалған істер саны — 4 мыңⁱⁱ.

Тәжірибеде туындайтын, кейде дау тұғызатын (келіспеушілік туғызған) бірнеше мәселелер бар.

Егер прокурор процестік келісім жасаудан бас тартса, заң бойынша бұл шешімге шағым жасауға болмайды. Ал Ресейдің қылмыстық іс жүргізу заңы бойынша мұндай шешімге шағым жасауға болады. Мысалы екі адам ұрлық жасады дейік, екеуі де кінәсін мойындап, процестік келісім жасауға келісім берсе, ал прокурор оның біреуімен келісім жасаса, екіншісімен келісім туындаған жағымсыз қарым-қатынас нәтижесінде жасамаса. Сот процестік келісім бойынша істі қарағанда, келіскен адамға жазаның жартысын тағайындауы мүмкін, ал келісім жасамаған азаматқа, істі жалпы тәртіппен қарап, қатал жаза тағайындауы мүмкін. Нәтижесінде, іс бойынша әділ шешім қабылданбайды, сол себепті Ресейдің заңы сияқты біздің де іс жүргізу кодексіне тиісті толықтыру енгізу қажет, яғни прокурордың келісім жасаудан бас тарту шешіміне шағым беру жөнінде.

Осындай тағы бір мысал. Қылмысты жасаған екі адамның біреуі кінәсін мойындап процестік келісім жасауға өтініш білдіреді, екіншісі кінәсін мойындамайды. Кінәсін мойындап келісім жасаған адам жөнінде ҚПК-тің 44-бабына сәйкес материалдарды бөлектеп сотқа жібереді. Сот материалдары қысқартылған тәртіппен қарап, процестік келісім жасау негізінде оған тиісті жазасын тағайындайды. Ал кінәсін мойындамаған екінші азамат жөнінде, сотқа дейінгі тергеп-тексеру аяқталған соң, іс сотқа түседі. Сот жалпы тәртіппен істі қарап, оның кінәсіздігіне көзі жеткеннен кейін, аяқтау үкімін шығарды делік. Нәтижесінде екі түрлі шешім қабылданады. Заңды білмеген, толық түсінбеген адамдарда сот әділдігі деген түсінікке күмән келуі мүмкін, себебі бір қылмыс жасаған екі адам жөнінде екі түрлі шешім қабылданды емес пе?

Келесі бір келіспеушілік туғызатын мәселе. Егерде судья процестік келісімде көрсетілген қылмыстық саралануымен, азаматтық талап қоюдың мөлшерімен не жазаның түрімен немесе оның мөлшерімен келіспей, істі прокурорға қайтару туралы шешім қабылдайды. Содан кейін сол іс бойынша жалпы ереже бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру аяқталғаннан кейін, қылмыстың іс айыптау актісімен сотқа келіп түсті делік. Істі прокурорға қайтарған судья айыптау актісімен келіп түскен сол істі қайта қарауға құқығы бар ма, әлде жоқ па? деген сұрақ туындайды. Біздің пікіріміз бойынша ол судья істі қарамауға тиіс, себебі ҚПК-тің 87-бабында мынандай ереже бар: егер судья осы іске жеке, тікелей немесе жанама түрде мүдделі деп санауға негіз болатын өзге де мән-жайлар болса, судья істі қарауға қатыса алмайды.

Процестік келісім екі жақты болса да айыптау жағының міндеті анықталмаған. Прокурор тек қана келісім жасалған істі сотта қысқартылған тәртіппен қарауды ұсынуы мүмкін (ҚПК-тің 382-бабы) Айыпталушыға, сотталушыға нақты жеңілдік жасаймын деп айтуға не сөз беруге прокурордың құқығы жоқ. Оның үстіне сот процестік келісім жасауға негіз жоқ деген себеппен, істі прокурорға қайтаруға құқығы бар.

-
- ⁱ Бердыгулова Ж. К. Проблемные вопросы, возникающие при заключении процессуальных соглашений. URL: <http://akm.sud.kz/rus/content/problemnye-voprosy-voznikayushchie-pri-zaklyuchenii-processualnyh-soglasheniya> (2017 жылғы 18 сәуірдегі жолдама мерзімі).
- ⁱⁱ Меркель И. Анализ применения новелл УК и УПК РК // Закон и время. — 2016. — № 3. — С. 9—10.